

Zmiany w strukturze społecznej wsi w Polsce

Na wsi rewolucja



MARIA HALAMSKA

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa
Centrum Europejskich Studiów Regionalnych
i Lokalnych, Uniwersytet Warszawski
m.halamska@uw.edu.pl

Prof. dr hab. Maria Halamska zajmuje się socjologią wsi
i problematyką rozwoju lokalnego.

**W ostatnim dwudziestolecu rolnicy
przestali być dominującą klasą na
wsi – mieszka ich tam coraz mniej.
Rośnie za to liczba przedstawicieli
klasy średniej**

Większości z nas wieś kojarzy się z rolnictwem. Zresztą wszystkie definicje wsi się do niego odwołują – jest traktowane jako podstawa wiejskiej gospodarki oraz główne zajęcie jej mieszkańców. Tymczasem wszystkie analizy wskazują na kurczenie się roli rolnictwa w gospodarce i udziału rolników wśród mieszkańców wsi. Większość, bo ok. 60%, gospodarstw domowych nie ma żadnych związków z rolnictwem, na roli pracuje mniej niż 30% mieszkańców i jest to główne źródło utrzymania dla ok. 13% ludności. Ten relatywny spadek znaczenia rolnictwa dokonał się w ciągu trzech ostatnich dekad. Oznacza to, że na wsi miał i ma miejsce proces restratyfikacji, czyli znaczących zmian w strukturze społecznej. Miał on zmienną dynamikę, co dokumentują badania na reprezentatywnych próbach ludności Polski.

Wieś bardziej burżuazyjna

Analizowany tu ponaddwudziestoletni okres dzieli się na dwa podokresy. Lata 90. XX wieku to czas postkomunistycznej transformacji gospodarki, a więc zmian struktury społecznej, okres po 2003 roku to „nowa adaptacja” po akcesji do Unii Europejskiej. Kierunek zmian na wsi jest stały w całym okresie, wyraźnie odmienna jest ich dynamika. Widać to wyraźnie przy połączeniu grup społeczno-zawodowych

w większe całości. Tu, odwołując się do koncepcji Pierre’a Bourdieu, proponuję wyróżnić „klasę średnią” (grupy społeczno-zawodowe 1-4) oraz „klasę ludową”, na którą składają się rolnicy (grupa 6) oraz robotnicy (grupy 5 oraz 7-9). Nie wyróżniam, podobnie jak Henryk Domański, dopiero powstającej „klasy wyższej”. Przy takim podziale proces zmian staje się o wiele bardziej czytelny: wyraźne są zmiany udziału obydwu agregatów w strukturze oraz zmiany w kompozycji „klasy ludowej”. W 1991 roku co ósmy mieszkaniec wsi mógł być zaliczony do klasy średniej, w 2013 – już prawie co czwarty. W 1991 roku proporcje „rolników” i różnych kategorii „robotników” były w „klasie ludowej” prawie równe, w 2013 – na jednego „rolnika” przypada prawie dwóch „robotników”. Struktura społeczna nie jest jednak identyczna we wszystkich typach wsi. Jest ona powiązana z typem gospodarki wiejskiej: w tych bazujących na rolnictwie udział rolników w strukturze społecznej jest znacznie wyższy niż na obszarach mających zróżnicowaną gospodarkę. Nigdzie jednak rolnicy nie są już grupą dominującą.

W ostatnim ćwierćwieczu w strukturze społeczno-zawodowej polskiej wsi zachodzą zmiany o różnej naturze. Z trzech równoległych procesów – dezagrarnizacji, burżuazyjnienia i proletaryzacji – bardziej widoczne są dwa pierwsze. Udział rolników zmniejsza się o 40%, klasy średniej rośnie ponaddwukrotnie, a robotników tylko o ok. 1/5.

Najbardziej zauważalnym wskaźnikiem zmian jest kurczenie się grupy rolników. Dezagrarnizacja wsi jest widoczna przede wszystkim na obszarach o już zróżnicowanej gospodarce zaliczanych do wielofunkcyjnych lub podmiejskich. Najważniejszą ścieżką „wychodzenia” z rolnictwa jest „samoeliminacja”, kiedy wielu rolników (lub ich spadkobierców) przechodzi do innych, nierolniczych grup społeczno-zawodowych, zasilając albo szeregi grup robotniczych, albo klasy średniej. I nawet jeśli jest to odejście tylko częściowe, kiedy gospodarowanie nie ustaje, następuje – z powodu



Archiwum Osiatowski

czerpania dochodów z pracy poza rolnictwem – zmiana tożsamości społecznej.

Drugim procesem jest rozpoczęta w tym samym czasie proletaryzacja struktury społecznej wsi. Jej dynamika – ze względu na już duży udział robotniczych grup społeczno-zawodowych w 1991 roku – jest o wiele mniej zauważalna. Jednak robotnicze grupy społeczno-zawodowe stanowią – z 40% udziałem – dominującą zbiorowość w strukturze społecznej wsi.

Procesem o największej dynamice jest proces przyrostu klasy średniej, której – jak wskazuje Henryk Domański – najbardziej czytelnym atrybutem jest wykonywany zawód. Zaliczone do niej grupy społeczno-zawodowe legitymują się wysokim poziomem wykształcenia, a więc i wyższymi dochodami osobistymi. I właśnie – przede wszystkim ze względu na ten kapitał kulturowy decydujący o specyficznym stylu życia – proces narastania udziału klasy średniej w strukturze nazywany jest często jej burżuazyjnieniem, *embourgeoisement*, czasem także gentryfikacją społeczną, czyli nasycającym wsi ludźmi zajmującymi wyższe pozycje w stratyfikacji społecznej. Dynamika tego procesu – duża w latach 90. XX wieku – po 2003 roku wyraźnie osłabła. Ponadto dynamika i zaawansowanie tego procesu są

bardzo różne w poszczególnych typach obszarów wiejskich: największe na obszarach podmiejskich i wielofunkcyjnych, znacznie mniejsze na obszarach rolniczych i peryferyjnych rolniczych, gdzie udział klasy średniej jest ponaddwukrotnie niższy. Wiąże się to z istnieniem dwóch trajektorii burżuazyjnienia. Pierwsza prowadzi przez wzrost wykształcenia ludności wiejskiej, zwłaszcza wyższego, uprawniającego do zajmowania wyższych pozycji w strukturze społeczno-zawodowej. Druga wiąże się z migracjami z miasta na wieś przede wszystkim przedstawicieli klasy średniej, często nazywane *counterurbanization* czy *gentrification rurale*. To zjawisko pojawiło się w Polsce w 2000 roku i utrzymuje się przez wszystkie lata XXI wieku w szczególności na obszarach podmiejskich.

Struktura „średniaczona”

Dla uogólnienia zachodzących zmian oraz ich kierunku przydatna wydaje mi się koncepcja *moyennisation* Henri Mendrasa (1988). Została ona stworzona dla opisanego zmian społeczeństwa francuskiego w latach stałego wzrostu gospodarczego w pracy pod znamienym tytułem „La seconde revolution française 1965-1988”. *Moyennisation* to przeciwieństwo polaryzacji, proces tworzenia się

Taki widok na wsi jest coraz rzadszy – większość, bo ok. 60%, gospodarstw domowych nie ma żadnych związków z rolnictwem. Na zdjęciu: Anna Stępień, właścicielka gospodarstwa ekologicznego w Kiełpinie pod Tucholą

Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej Polski

Grupy społeczno-zawodowe*	Rok badania		
	PGSS 1991	DS 2003	DS 2013
1. Menedżerowie, kierownicy, wyżsi urzędnicy;	0,4	2,5	2,8
2. Specjaliści;	1,8	6,6	9,4
3. Technicy i personel pośredni;	7,0	7,5	5,2
4. Urzędnicy, pracownicy biurowi;	3,3	5,2	4,8
5. Pracownicy usług osobistych, sprzedawcy;	6,5	8,8	10,9
6. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy;	46,4	37,6	27,5
7. Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy;	16,4	15,5	22,6
8. Operatorzy maszyn i urządzeń;	7,8	9,0	9,5
9. Pracownicy przy pracach prostych;	10,4	7,3	7,3

■ **Klasa średnia 1-4** 1991 r.: **12,5 proc.**, 2003 r.: **21,8 proc.**, 2013 r.: **22,2 proc.**

■ **Klasa ludowa 5-9** 1991 r.: **87,5 proc.**, 2003 r.: **78,2 proc.**, 2013 r.: **77,8 proc.**

Źródło: opracowanie własne na podstawie baz danych badań: Polski Generalny Sondaż Społeczny dla 1991 roku oraz Diagnoza Społeczna dla lat 2003 i 2013. Dane podano w procentach.

*W 1991 rozkład wg pierwszej cyfry czterocyfrowego kodu zawodów wg ISCO-88, potem wg polskiej adaptacji ISCO88 – „Klasyfikacja zawodów” GUS.

szeroko rozumianej klasy średniej kosztem grup skrajnych w strukturze oraz upodobnienia się do siebie stylów i sposobów życia. Innymi słowy, to proces średniaczenia struktury społecznej, w którym klasa średnia zaczyna – albo liczebnie, albo ideologicznie – dominować w społeczeństwie.

Średniaczenie polskiej wsi zachodzi w cieniu procesów bardziej widocznych: wykształcania się klasy wyższej oraz procesów wykluczenia społecznego, których obserwacje mogą być podstawą twierdzenia o „pękniętej strukturze społecznej”. Jednak średniaczenie właśnie wydaje się podstawowym procesem zmian struktury wsi. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Domański H. (2002). *Polska klasa średnia*. Wrocław: Fundacja na rzecz Nauki Polskiej.
- Domański H. (2011). Empiryczny test hipotezy o pękniętej strukturze społecznej. [W:] Flis M., Frysztacki K., Skąpska G., Polak P. (red.), *Co się dzieje ze społeczeństwem?*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 183-202.
- Hałamska M. (2013). *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Słomczyński K., Janicka K. (2008). Dychotomie w strukturze klasowej: o efekcie świętego Mateusza i pogłębiających się nierównościach społecznych. [W:] Mucha J., Narkiewicz-Niedbalec E., Zielińska M. (red.), *Co nas łączy, co nas dzieli?* Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza UZ, 123-138.